

щині «поселень», які за попередніми даними складаються з тисячі й більше жител)²³.

Торкаючись питання про розвиток форм сім'ї, С. М. Бібіков вважає, що уже на середньому етапі Трипілья помітні процес сегментації великої патріархальної родини і тенденція до становлення малої сім'ї як самостійної господарської одиниці²⁴. Саме внаслідок цього з'являються, на думку дослідника, односімейні малі житла.

Недостатньо систематизовані і далеко не повно опрацьовані матеріали пізнього Трипілья дають, однак, можливість говорити про те, що на цьому етапі відбуваються інтенсивні етнічні процеси, які привели до виникнення ряду нових локальних варіантів. Господарство, економіка і суспільний лад різних груп трипільського населення також продовжують прогресувати. Інша справа, що темпи розвитку, зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми факторами, очевидно, були різними для окремих груп населення²⁵.

Таким чином, обгрунтована на матеріалах поховальних комплексів Данку 1, 2 теза про наявність малої сім'ї не лише не суперечить зробленим на інших матеріалах висновкам про рівень розвитку трипільського суспільства на середніх і пізніх етапах, а, навпаки, — підтверджується ними.

В. А. ДЕРГАЧЕВ

Позднетрипольские могильники Данку в Молдавии

Резюме

В статье описываются материалы двух могильников, раскопанных в 1968—1969 гг. у села Данку в Молдавии. Каждый могильник состоит из пяти, расположенных по овалу, погребений. Оба некрополя относятся к позднетрипольским памятникам типа Усагово-Фолтешть 1. Синхронизируются они с наиболее поздними памятниками этой группы.

По мнению автора, могильники Данку 1,2 представляют собой малосемейные некрополи. Учитывая материалы других трипольских памятников и уровень развитости трипольского общества, автор приходит к выводу о том, что для позднего Триполья наряду с большой патриархальной семьей характерна и малая — как самостоятельная хозяйственная единица.

В. М. КОРПУСОВА

Р. С. ОРЛОВ

Могильник VI—IV ст. до н. е. на Керченському півострові

Серед археологічних пам'яток I тис. до н. е. на Керченському півострові є своєрідна група безкурганних могильників, поховальні споруди яких репрезентовані лише кам'яними ящиками, неповністю заглибленими в землю. Більшість цих могил оточено кромлехами. Розкопки вперше були тут проведені ще в 1896 р. А. А. Діріним поблизу с. Куль-Тепе¹. У 1957 р. О. М. Лесков під час розвідок на Казантіпському півострові розкопав два ящики поблизу с. Рибне². Роком пізніше І. Т. Круглікова в тому ж

²³ Шмаглій М. М., Дудкін В. П., Зінковський К. В. Про комплексне вивчення трипільських поселень.— Археологія, 1973, вип. 10, с. 23; Шишкін К. В. З практики дешифрування аерофотознімків у археологічних цілях.— Археологія, 1973, вип. 10, с. 32.

²⁴ Бібіков С. Н. Указ. статья, с. 61.

²⁵ Збеневич В. Г. Позднетрипольские племена Северного Причерноморья. К., 1974, с. 129.

¹ Дирин А. А. Мыс Зюк и сделанные на нем археологические находки.— ЗООИД, 1896, т. 19, с. 128.

² Лесков А. М. Об остатках таврской культуры на Керченском полуострове.— СА, 1961, № 1, с. 262—264.

районі виявила три кам'яних ящики³. Майже всі ці могили були пограбовані ще в давнину. Проте саме конструкції їх та залишки поховального інвентаря дали підставу дослідникам датувати ці пам'ятки V—IV ст. до н. е., а також висловити припущення щодо їх культурної належності.

Вивчаючи питання про етнічну належність поселень узбережжя Керченського півострова, О. М. Лесков дійшов висновку про таврське походження кам'яних ящиків⁴. Більш обережно до цього питання підійшла І. Т. Круглікова. Вона відзначила, що поховальні споруди близькі до таврських, але серед інвентаря могил немає ліпного посуду та інших речей, які б допомогли визначити етнічну належність похованих. Привертає увагу її припущення, що ці могильники «існували до повного підкорення всього Керченського півострова боспорським Спартокідам, яке відбулось, імовірно, у IV ст. до н. е.» На думку дослідниці, завойовання могло супроводитися «навмисним розоренням могил населення цих земель»⁵.

Є. В. Яковенко, якій ще не були відомі матеріали з розкопок І. Т. Круглікової, на підставі вивчення скіфських пам'яток Східного Криму вважає, що кам'яні ящики залишені скіфським населенням Керченського півострова⁶ і що невеликий обсяг розкопок О. М. Лескова, дуже погана документація робіт А. А. Діріна ставлять під сумнів відсутність курганних насипів над цими спорудами. Отже, недоцільно виділяти їх як окремий тип поховань. З приводу наявності таврського елемента в складі місцевого населення Є. В. Яковенко зауважує, що таври не мешкали окремо від скіфів на якій-небудь певній території⁷.

Таким чином, в інтерпретації матеріалів могильників з кам'яними ящиками має місце розбіжність думок, що в значній мірі обумовлене недостатньою джерелознавчою базою. До того ж, слід підкреслити, що поселення, з якими пов'язані ці поховання, досі невідомі. Тому стає цілком зрозумілою необхідність дальших польових досліджень. Треба взяти до уваги й постійне руйнування могильника в урочищі Стоячий камінь. Все це, а також важливість вивчення згаданих пам'яток для висвітлення етносоціальної історії населення хори Боспору є причиною того, що Боспорський загін Інституту археології АН УРСР у 1969 і 1973 рр. одночасно з дослідженням античного і середньовічного некрополів та поселення проводив охоронні розкопки на одному з могильників з кам'яними ящиками⁸.

Останній розташований за 1,5 км на схід від с. Золоте Ленінського району Кримської області в урочищі Стоячий камінь на колишніх землях угіддя Чігіне, від якого походить стара назва с. Золоте — Чігіні. Ця місцевість являє собою узгір'я з численними виходами вапнякових скель (рис. 1, 1). Внаслідок того, що поховальні споруди виступають над землею, вони були пограбовані ще наприкінці XIX—початку XX ст.⁹.

У західній частині могильника, ближче до узбережжя Азовського моря, стоїть похила вапнякова стела (рис. 1, 2). Вона має вигляд стилізованої людської фігури з чітко відокремленою головою і скісними асиметричними плечима (рис. 2, 1, 2). Нижня частина стели загострена, лицьова і бічна оброблені, тильний бік не оброблено. Висота її — 2,5 м, товщина — 0,25 м. Вона повернута лицьовою стороною до могильника. В розкопі, закладеному під стелою, не було жодних матеріалів.

³ Круглікова І. Т. Каменные ящики у дер. Рыбное.— В кн.: Кавказ и Восточная Европа в древности. М., 1973, с. 162—165.

⁴ Лесков А. М. Указ. статья, с. 259—266.

⁵ Круглікова І. Т. Указ. соч., с. 165.

⁶ Яковенко Є. В. Скіфи Східного Криму в V—III ст. до н. е. К., 1974, с. 8, 58.

⁷ Яковенко Є. В. Вказ. праця, с. 59.

⁸ В розкопках могильника брали участь В. М. Корпусова, Р. С. Орлов, Я. П. Гершкович, О. М. Майроновський.

⁹ Дирин А. А. Указ. статья, с. 129.

Рис. 1. Кам'яна стела і могили (загальний вигляд):

1, 2 — антропоморфна стела; 3 — могила № 3; 4 — могила № 8.

Схематичний антропоморфний обрис стели, загостреність її основи нагадує форму стел доби ранньої бронзи. Однак стилістичні особливості, які виявляються у більш чіткому оформленні голови й пліч, не дають змоги віднести її до цієї доби. Водночас вона відрізняється і від пізніших скіфських стел відсутністю зображень будь-яких деталей, грубою обробкою поверхні. Ці спостереження свідчать про належність стели до даного могильника.

Всі розкопані тут поховальні споруди однакові за конструкцією (рис. 1, 3, 4). Це — ящики, складені з грубого, необробленого каміння (вапняку); по два-три каменя вздовж довгих сторін, по одному вздовж коротких. Ящики оточені кромлехами діаметром від 1,4 до 5,6 м з таких же каменів, розташованих на відстані один від одного, іноді кромлехи прилягали до скельних виходів. У деяких випадках всередині одного кромлеха було два паралельно розташованих ящики, однак ці могили нами не розкопувались. Ящики засипані дрібними камінцями, які утворювали невеликі купи над могилами. Останні орієнтовані в широтному напрямку; довжина їх — до 3 м, ширина — до 1,4 м. Могили неодноразово використовувалися для поховань (зафіксовано до чотирьох поховань в одній могилі). Очевидно, це були сімейні усипальниці.

Більшість поховань зруйнована. Збережені *in situ* кістяки лежали випростані на спині, головою на захід. Як свідчить інвентар та рештки кістяків, в одній і тій же могилі ховали чоловіків, жінок, малят.

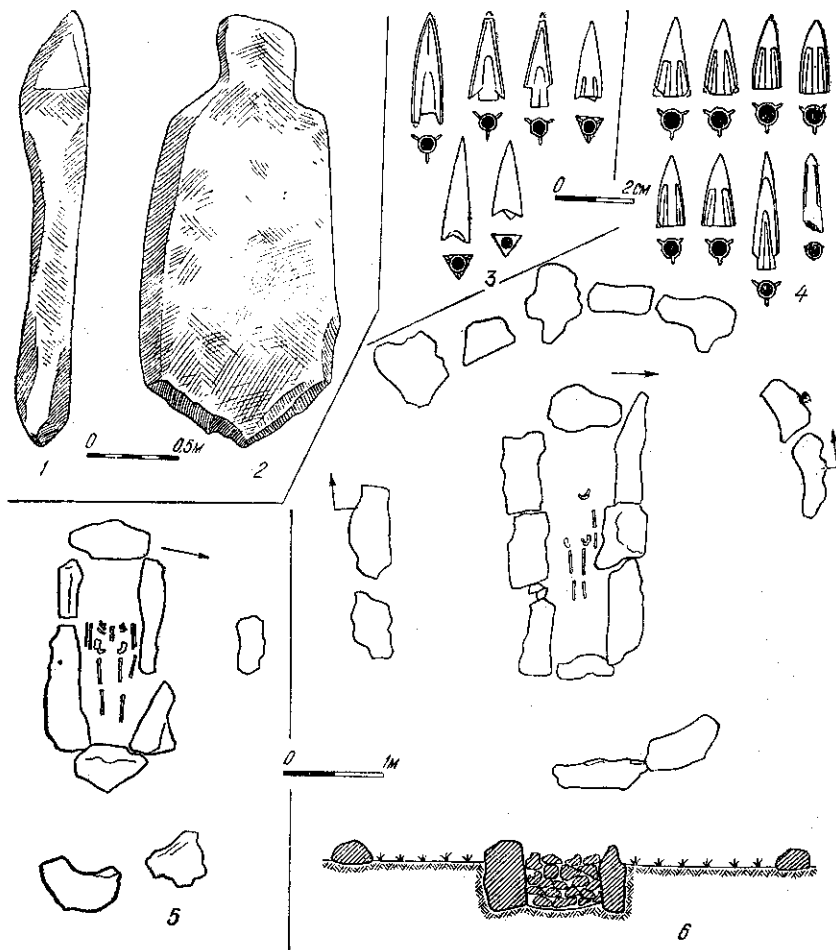

Рис. 2. Речовий інвентар з могильника:

1, 2 — кам'яна стела; 3 — бронзові наконечники стріл з могили № 3; 4 — бронзові наконечники стріл з могили № 4; 5 — план могили № 3; 6 — план і розріз могили № 4.

Переходимо до опису поховань, відкритих у 1973 р. Нечисленність розкопаних раніше могил змушує якнайдетальніше публікувати всі матеріали про пам'ятки цього типу. Слід зауважити, що в 1969 р. була проведена зачистка двох (№ 1, 2) могил з рештами кількох скелетів. Поховання не збереглися, вони були в попередній час пограбовані. За конструкцією могили аналогічні дослідженим в 1973 р.

Мogiла № 3. Кам'яний ящик складений з необробленого каміння, в плані він прямокутної форми, орієнтований на схід — північний схід, захід — південний захід (рис. 2, 5). Ящик виступає над денною поверхнею на 0,2 м і заглиблений в землю на 0,3 м. Довжина його — 2,8 м, ширина — 1,1 м. Навколо нього збереглися залишки кромлеха, овального в плані, діаметром приблизно 4,6 м. В могилі було здійснено кілька різночасних поховань. Кістки раніше похованих згорнуті набік. *In situ* зберігся кістяк небіжчика, який лежав випростаний на спині, головою на захід—південний захід. Біля таза виявлено шість бронзових наконечників стріл з гострими пірамідальними головками (рис. 2, 3). Три з них трилопатеві, у двох втулка виступає. У одного наконечника лопаті звисають, у другого зрізані під тупим кутом до втулки. Довжина — 2,2 см. Третій має обрізну втулку, лопаті витягнуті, загострені у вигляді шипа,

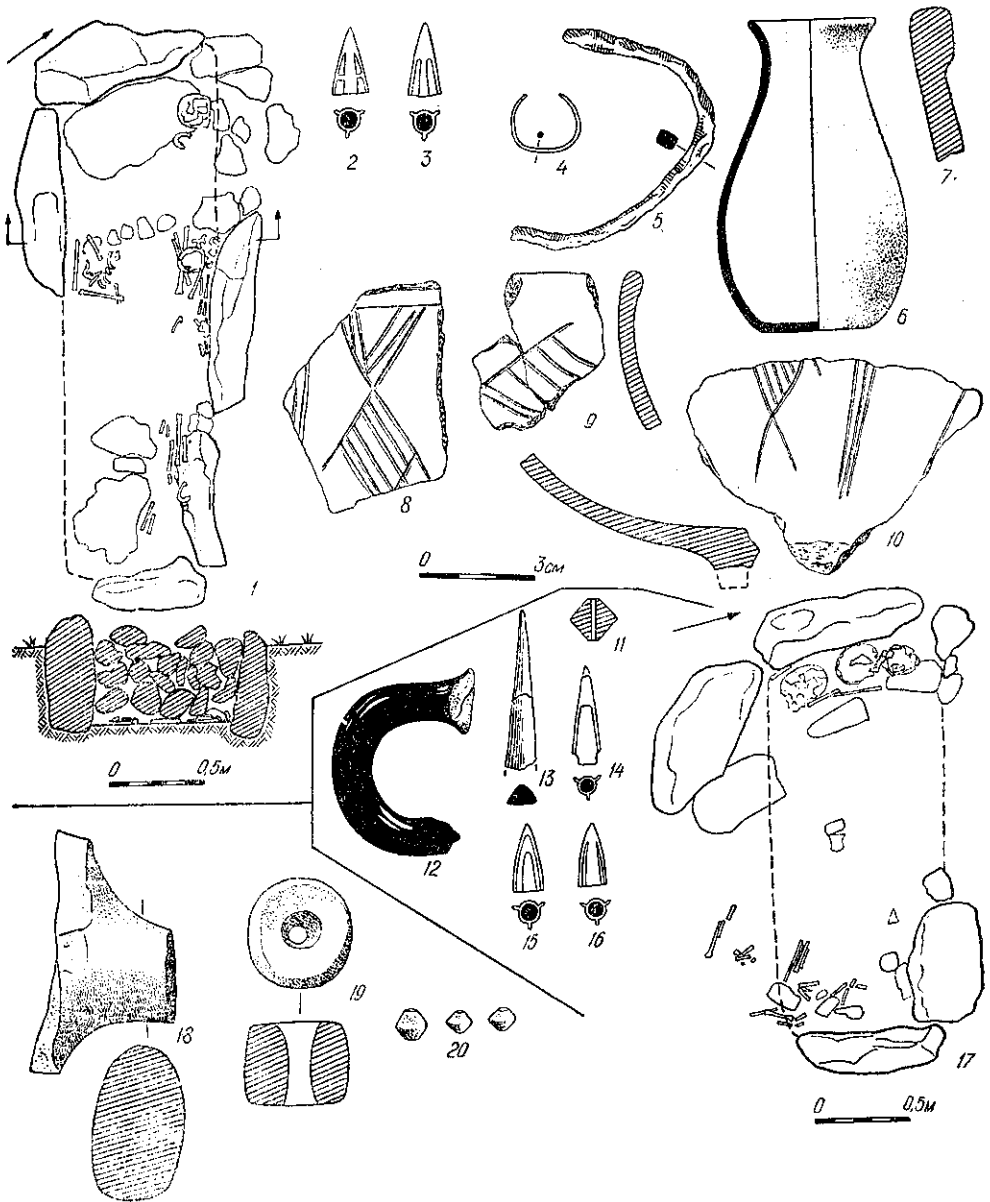

Рис. 3. Комплекси поховань:

1-10 — могила № 5; 11-17 — могила № 6; 18-20 — могила № 9;

1 — план і розріз могили; 2, 3 — бронзові наконечники стріл; 4 — бронзова сережка; 5 — залізний браслет; 6 — червоноглиняний кружалний флакон; 7 — вінця амфори; 8-10 — фрагменти ліпного келиха; 11 — скляна намистина; 12 — ручка чорполакового скіфоса; 13 — кістяна проколка; 14-16 — бронзові наконечники стріл; 17 — план могили; 18 — ручка амфори; 19 — глиняне пряслице; 20 — скляні намистини.

довжина його — 3 см. Три інших наконечники тригранні, втулка не виступає. Остання в двох позначена маленькими ложками. Кінці граней опущені донизу у вигляді шипів. Довжина — 2 і 2,8 см.

Могила № 4. Кам'яний ящик, складений з необроблених плит, в плані прямокутний, орієнтований на схід—захід (рис. 2, 6). Він на 0,2 м виступає над поверхнею і на 0,5 м заглиблений в землю. Довжина ящика — 3,10 м, ширина — 1,4 м. Могилу засипано дрібними камінцями та оточено кромлехом. Останній в плані овальний, з діаметрами — 5,6 і 4,2 м. Судячи з кісток, в могилі було здійснено кілька поховань. *In situ* збе-

реглись залишки кістяка, який лежав на спині з витягнутою лівою рукою та ногами, головою на захід. Положення правої руки не встановлено. Біля таза небіжчика знайдено вісім наконечників стріл (рис. 2, 4), з яких шість «базисні», трилопатеві, з обрізною втулкою, довжина їх — 1,8—2,0 см. Один наконечник довжиною 3,1 см, з виступаючою втулкою, трилопатевий, з вузькою листовидною головкою. Ще один наконечник дуже стертий, довжиною 2,0 см, має виступаючу втулку, на якій намічено лопаті, головка баштоподібна.

Могила № 5. Кам'яний ящик з необроблених плит, в плані прямокутний, орієнтований на північний захід — південний схід (рис. 3, 1), висота його над поверхнею — 0,2 м, в землю заглиблений на 0,44 м. Довжина ящика — 3,0 м, ширина — 1,4 м. висота стінок — 0,64 м. Коротка плита на північному заході вища за інші на 0,2 м. Дно викладено плоскими камінцями. Могила зруйнована, плити в північній та південній частині її бокових стін не збереглися. Ящик засипано камінням, серед якого знайдено уламки стінок і вінця амфори (рис. 3, 7).

На дні могили розчищено кістки трьох або чотирьох небіжчиків — дорослих та підлітка. У її західній частині на кистях рук знайдено фрагментований залізний браслет. Він прямокутний в розрізі, діаметром близько 6 см (рис. 3, 5). Біля західної стінки виявлено уламки ліпного келиха — вінця, стінки, нижню частину з денцем (рис. 3, 8—10). Келих мав широку шийку, відігнуті вінця, кулястий тулуб з дном на кільцевій підставці. Черепок на зламі чорного кольору, глина добре відмучена, з домішками піску. На червоній поверхні посудини де-не-де збереглося лощіння. Вся зовнішня поверхня келиха вкрита врізним геометричним орнаментом у вигляді звисаючих заштрихованих трикутників і ромбів. Між поясами з цих фігур є пучки вертикальних ліній. Поряд з уламками келиха трапився кружальний червоноглиняний флакон з широкою шийкою, що плавно переходить в яйцеподібний тулуб з плоским денцем. висота флакона — 7,8 см, діаметр вінець — 3,4 см, дна — 3,0 см. Глина з домішками білого кольору та блискітками (рис. 3, 6).

У центрі могили знайдено два бронзових трилопатемих наконечники стріл з обрізною втулкою. Довжина їх — 1,8 см (рис. 3, 2, 3). Серед скупчення кісток у західній частині могили була фрагментована бронзова сережка з дроту (рис. 3, 4), а також дрібні уламки кружальної посудини з рожевої глини з блискітками. На поверхні фрагментів збереглися сліди розпису червоною фарбою. Форма та орнамент не відновлюються.

Могила № 6. Кам'яний ящик з необроблених плит, в плані прямокутний, орієнтований на схід—захід (рис. 3, 17). На 0,3 м він виступає над поверхнею та на 0,3—0,4 м заглиблений в землю. Довжина ящика — 2,6 м, ширина — 1,0 м. Західна коротка плита вища за інші на 0,10 м. Дно частково викладено плоскими камінцями. Могила зруйнована. Частина плит довгих сторін не збереглась. Плита на північному заході ввернута, кістки похованих знайдено за межами могили.

На дні в західній частині були залишки двох черепів, інші кістки згорнуто в східну частину. Серед них знайдено три бронзових трилопатемих наконечники стріл. У двох втулка зрізана, довжина їх — 1,6 см (рис. 3, 15, 16). Ще один наконечник довжиною 2,2 см має виступаючу втулку (рис. 3, 14). Тут же виявлено уламки стінок і ручку чорнолакового скіфоса (рис. 3, 12), скляну біконічну намистину фіолетового кольору (рис. 3, 11), кістяну проколку, трикутну в розрізі, один кінець якої зламаний, а другий загострений. Довжина її — 4,2 см (рис. 3, 13).

Могила № 7. Кам'яний ящик з необроблених плит, в плані прямокутний, орієнтований на схід—захід (рис. 4, 1), виступає на 0,25 м над поверхнею та на 0,35 м заглиблений в землю. Довжина могили — 2,8 м, ширина — 1,2 м. Дно біля південної стінки викладене плоскими камінцями. Овальний в плані кромлех зберігся лише з півночі. Діаметр його —

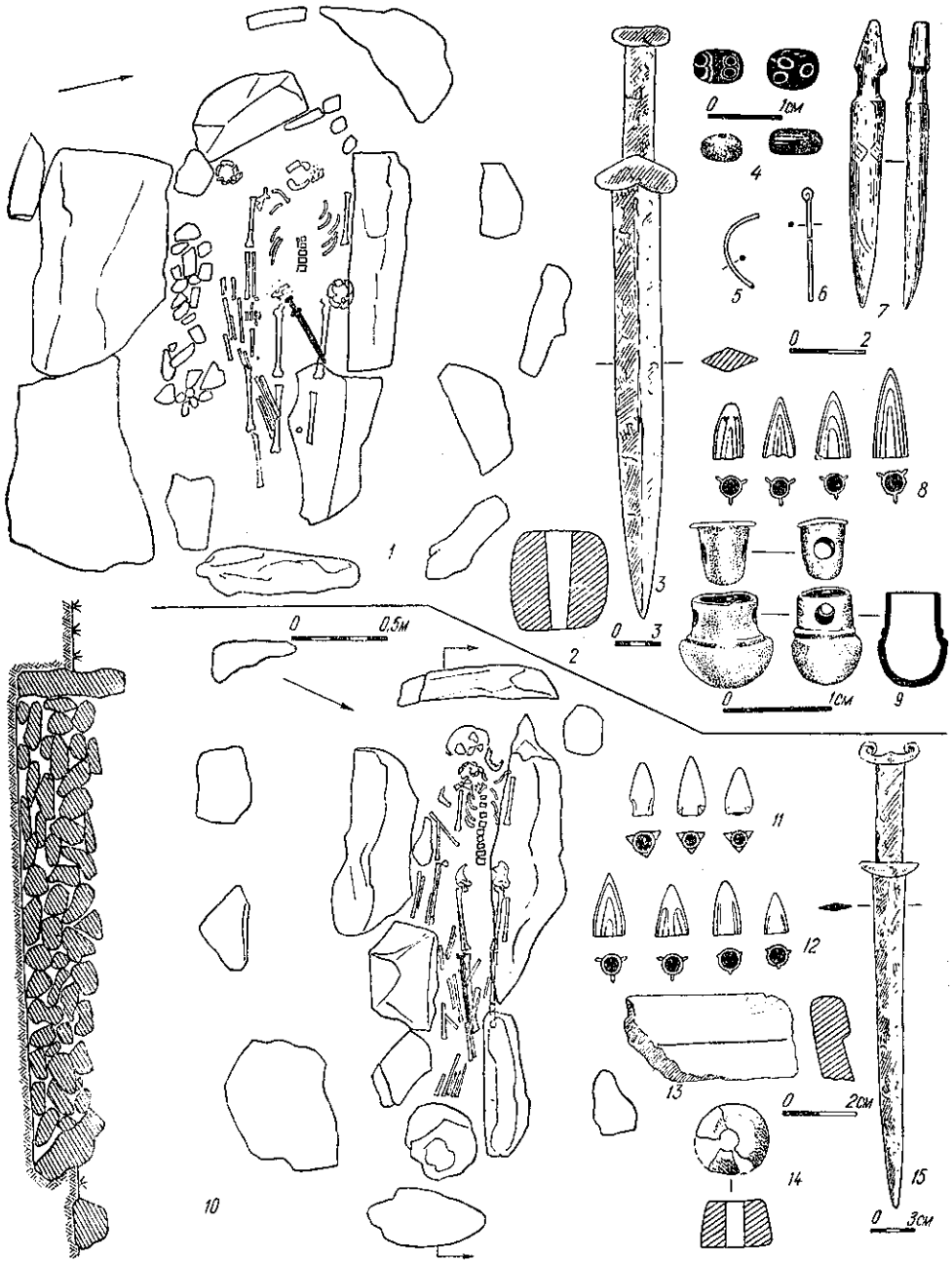

Рис. 4. Комплекси поховань:

1-9 — могила № 7; 10-15 — могила № 8; 1 — план могили; 2 — глиняне пряслице; 3 — акінак, 4 — намисто; 5 — бронзова сережка; 6 — бронзова шпилька; 7 — кістяка проколка; 8 — бронзові наконечники стріл; 9 — бронзовий флакончик; 10 — план і розріз могили; 11-12 — бронзові наконечники стріл; 13 — вінець амфори; 14 — глиняне пряслице; 15 — акінак.

3,0 м. Могила частково зруйнована, плити південної стінки вивернуті. Ящик засипано дрібними камінцями, які утворюють купу на 10-15 см вище денної поверхні. Серед камінців знайдено невизначні фрагменти стінок амфор та кістки людини, що являють собою залишки трьох поховань. Кістки двох похованих було відгорнуто в різні боки.

На дні могили *in situ* лежав на спині головою на захід кістяк дорослого чоловіка. Руки й ноги його витягнуті. На поясі похованого було

підвішено акінак (в напрямку від правого стегна до лівого коліна). Акінак має брускоподібне навершя та метеликоподібне перехрестя. Довжина навершя — 5 см. Руків'я кинджала гладке, завширшки 2,5—3,0 см, завдовжки 12 см. Клинок з паралельним лезом, в розрізі — ромбічним. Загальна довжина кинджала — 43 см (рис. 4, 3). Між правою ногою небіжчика і згорнутими кістками знайдено кістяний човник довжиною 7,8 см у вигляді сплющеного стержня з одним загостреним кінцем, на другому — трикутна головка з перехватом (рис. 4, 7). Біля коліна лівої ноги лежала бронзова фрагментована шпилька із загнутим кінцем, довжина якої 3,0 см (рис. 4, 6), і пряслице (рис. 4, 2). Праворуч від пояса, вище акінака знайдено чотири бронзових трилопатевих наконечники стріл з обрізною втулкою (рис. 4, 8). Довжина їх — 1,4—2,4 см. Тут же і під черепом кістяка було намисто. З шести намистин 4 маленькі вічкові, бірюзового та коричневого кольору, з синіми «вічками» в білих обідках. Ще одна циліндрична намистина зроблена з геширу, а куляста — з оранжевої пасти (рис. 4, 4).

На шиї небіжчика був підвішений мініатюрний бронзовий флакон (рис. 4, 9). Він імітує форму круглодонного келиха з циліндричною шийкою, в основі якої є рельєфний валик. Флакон щільно закривається циліндричною пробкою з закраїною. На шийці посудинки та на кришці є круглий отвір. Флакончик сплющений, пустотілий. Висота його — 0,8 см, діаметр шийки — 0,5—0,6 см. Біля черепа кістяка знайдено фрагментовану бронзову сережку з дроту (рис. 4, 5).

Могила № 8. Кам'яний ящик з необроблених вапнякових каменів, прямокутний в плані, орієнтований на схід—північний схід—захід—південний захід (рис. 4, 10). Він на 0,25 м вище рівня поверхні і на 0,34 м заглиблений в землю. Довжина могили — 2,8 м, ширина — 1,2 м. Коротка плита у головах на 0,25 м вища від інших. Навколо ящика кромлех овальної форми з діаметрами 2,2 і 3,4 м.

У заповненні могили знайдено дрібні уламки стінок та вінець амфор (рис. 4, 13). В могилі були здійснені три або чотири поховання. Кістки раніше похованих відгорнуто в різні боки. Останній небіжчик покладений на спині з витягнутими руками і ногами, головою на захід—південний захід. Кістки збереглися погано. Вздовж правої ноги від коліна і нижче лежав акінак з антеноподібним навершям у вигляді волот із загнутими незіМКнутими кінцями. Перехрестя сегментовидне. Руків'я гладке. Клинок плавно звужується до вістря. Довжина акінака — 39,5 см (рис. 4, 15). За головою та на грудях небіжчика було покладено 7 бронзових наконечників стріл. Чотири з них трилопатеві, мають зрізану втулку, трикутну в плані головку з широкою основою. Довжина — 1,3—1,8 см (рис. 4, 12). Три наконечники тригранні з виступаючою втулкою. Остання з двох зламана. Основа головки позначена маленькими ложками. Довжина — 1,0—1,2 см (рис. 4, 11).

До складу інвентаря, знайденого серед відгорнутих кісток, входить глиняне ліпне пряслице циліндричної форми з розширеною основою (рис. 4, 14), невеликі уламки якогось залізного предмета, білила.

Могила № 9. Кам'яний ящик орієнтовано на схід—захід. Більшість плит його було вивернуто, збереглися одна на півдні і дві біля північної стінки. Ящик оточений кромлехом з необроблених плит, які примикали до скелястих виходів вапняку. Діаметр кромлеха — 6 м. Внаслідок руйнування могили кістки похованих були змішані. Серед них знайдено три скляних біконічних намистини (рис. 3, 20), пряслице з амфорного уламка (рис. 3, 19), фрагмент ручки амфори (рис. 3, 18).

Отже, поховальний інвентар могильника нечисленний, але різноманітний, репрезентований знаряддями праці, речами озброєння, особистого вбрання та керамікою.

Серед знарядь праці — предмети домашнього ремесла: пряслиця

(мог. № 7—9, рис. 3, 19; 4, 2, 14), кістяна проколка (мог. № 6, рис. 3, 13), кістяний човник (мог. № 7, рис. 4, 7).

Майже в усіх похованнях знайдено бронзові наконечники стріл в невеликому наборі: від двох до восьми екземплярів (рис. 2, 3, 4; 3, 2, 3, 14—16; 4, 11, 12). Всі стріли мають аналогії в скіфських комплексах. Більшість їх (мог. № 4—8) належить до другої хронологічної групи за класифікацією А. І. Мелюкової¹⁰. Знайдено базисні трилопатеві наконечники (мог. № 4—8) з обрізною втулкою і масивною трикутною в плані головкою, які віднесено до 5-го типу, і трилопатеві стріли (мог. № 7) з обрізною втулкою та баштоподібною головкою (тип 9). Є також стріли з виступаючою втулкою, що належать до 10-го типу, 10-го варіанту (мог. № 6). В наборі стріл з могили № 8 наявні тригранні з виступаючою (тип 2, варіант 4) і обрізною втулкою (тип 4).

Дві стріли з комплексу мог. № 4 зараховані до третьої хронологічної групи (тип 4 і 10). Однак в зв'язку з переважанням в цьому комплексі стріл 5-го типу, які датуються V ст. до н. е., так само слід датувати і екземпляри 4- і 5-го типу (мог. № 4).

Набір стріл 4, 6, 7-го типів (мог. № 3), судячи з видовжених пропорцій, маленьких розмірів, імовірно відноситься до IV ст. до н. е.

У двох могилах знайдено кинджали. Один з них має брускоподібне навершя і метеликоподібне перехрестя (мог. № 7, рис. 4, 3). Він аналогічний акінакам з могильника Фронтове I (мог. №№ 25, 38, 63 а). Цей тип (I відділ, 2 тип, за класифікацією А. І. Мелюкової) датується кінцем VI — початком V ст. до н. е.¹¹. Такому датуванню кинджала не суперечать наконечники стріл з цього комплексу. Другий акінак (мог. № 8, рис. 4, 15) з простим антеноподібним навершям і сегментоподібним перехрестям належить до II відділу, 3 типу, порівняно нечисленно-го¹². А. І. Мелюкова, що збрала найбільш повне зведення скіфського озброєння, відзначає лише 4 екземпляри кинджалів цього типу, випадково знайдених, і вказує на відсутність будь-яких даних для їх датування¹³. Тому акінак з могильника в Стоячому камені, виявлений в закритому комплексі, що твердо датується стрілами початку першої половини V ст. до н. е. (рис. 4, 11, 12), не тільки збільшує кількість відомих кинджалів цього типу, а й визначає їх дату.

Серед кераміки є кружальний, античний і ліпний посуд. Кружальна кераміка представлена уламками чорнолакового скіфоса (мог. № 6), що за лаком датується часом не пізніше кінця V ст. до н. е., червоноглиняним флаконом боспорського виробництва (мог. № 6), розписною тонкостінною посудиною, форма якої за дрібними фрагментами не реконструюється (мог. № 5). Є свідчення дореволюційного часу про знахідки з цього могильника¹⁴ розписного глиняного блюда.

Серед уламків амфор, знайдених у засипці могил, дуже мало профільованих, що ускладнює їх датування і визначення центру виробництва. Один з уламків має вінця (мог. № 5, рис. 3, 7), близькі до амфор типу Солоха II¹⁵. Фрагмент ручки (мог. № 9) наближається до хіоських посудин (рис. 3, 18). До революції в одному з поховань була знайдена амфора з клеймом¹⁶.

На особливу увагу заслуговує фрагментований ліпний келих з врізним геометричним орнаментом так званого кизил-кобинського типу (мог.

¹⁰ Мелюкова А. И. Вооружение скифов.— САИ, вып. Д-1—4. М., 1964, с. 21—22, табл. V.

¹¹ Мелюкова А. И. Указ. статья, с. 49—50.

¹² Там же, с. 55, табл. 20, 3.

¹³ Там же, с. 55.

¹⁴ Дириц А. А. Указ. статья, с. 129.

¹⁵ Зеест И. Б. Керамическая тара Боспора.— МИА, 1960, № 83, с. 96, табл. 19.

¹⁶ Дириц А. А. Указ. статья, с. 129.

№ 5, рис. 3, 8—10), вперше виявлений в кам'яних ящиках. Фрагменти кераміки з подібним орнаментом було знайдено в нижніх шарах VI ст. до н. е. Пантікапея, Мірмекія, Німфея, Порфмія¹⁷. Є вони й на території хори — на сільських поселеннях у с. Айвазовське (не пізніше IV ст. до н. е.), Марфовка (IV—III ст. до н. е.); ціла посудина трапилась в могильнику Фронтоне I¹⁸. Від останньої келих з Стоячого каменю відрізняється оформленням денця у вигляді кільцевої підставки, більш товстими стінками, але форма посудин в цілому однакова. Згаданий келих датується на підставі наконечників стріл першою половиною V ст. до н. е.

У числі прикрас — уламки бронзових дротяних сережок, залізного браслета, бронзової шпильки, а також пастове, скляне, геширове намисто.

Унікальним є бронзовий мініатюрний флакончик у вигляді порожньої посудини, щільно закритої притертою пробкою-кришкою (мог. № 7, рис. 4, 9). Така конструкція давала можливість зберігати невелику кількість рідини або порошка щільно закритими та носити при собі. Не виключене й вотивне призначення цієї посудини.

Отже, аналіз поховального інвентаря дає підставу датувати могили № 5—8 кінцем VI—V ст. до н. е. До пізнішого часу, мабуть, до другої половини V ст. до н. е., належить могила № 4, а до IV ст. до н. е. — № 3. Імовірно, елліністичним часом датується могила № 9. Необхідно зазначити, що датування могильника Стоячий камінь в ході дальших розкопок можна буде уточнити.

Отже розглянуті нові матеріали могильника в урочищі Стоячий камінь доповнюють відомості про поховальний обряд стародавнього населення узбережжя Меотиди. Наявність в некрополях цього типу поховальних споруд тільки у вигляді кам'яних ящиків, які виступають над поверхнею і оточені кромlexами, використання могили як родинних усипальниць, широта орієнтація похованих в описаній вище позі, місцезнаходження могильника лише вздовж узбережжя Азовського моря — давньої Меотиди (рис. 5), — все це дає змогу вважати їх окремим типом пам'яток. Вони відрізняються від синхронних курганів, розташованих загалом в більш віддаленій частині Керченського півострова, та від ґрунтового могильника Фронтоне I¹⁹. Слід відзначити, що поховальний інвентар усіх згаданих вище могильників дуже схожий: імпортований грецький посуд, озброєння скіфського типу. Імовірно, це явище свідчить про однаковий чи близький рівень соціально-економічного розвитку населення, що залишило вказані пам'ятки. Однак у складі інвентаря є й незначні відмінності. Так, серед матеріалів курганних поховань немає ліпного посуду з візним геометричним орнаментом. А для інвентаря могильника Фронтоне I кераміка взагалі майже не характерна. Бронзовий флакончик та кістяний човник не мають аналогій серед курганних і ґрунтових поховань Керченського півострова.

Кам'яні ящики з могильників цього типу відрізняються і від синхронних таврських могил гірського Криму, зокрема в конструкції поховальних споруд. Якщо таврські ящики складені з чотирьох добре підігнаних одна до одної плит і оточені кромlexом прямокутної форми²⁰,

¹⁷ *Кругликова И. Т.* О местной керамике Пантिकाпея и ее значении для изучения состава населения этого города.— МИА, 1954, № 33, с. 82; *Кастанян Е. Г.* Лепная керамика Мирмекия и Тиритаки.— МИА, 1952, № 25, с. 250—251, рис. 1—3; *Скуднова В. М.* Скифские памятники Нимфея.— СА, 1954, т. 19, с. 314, рис. 5; с. 317, табл. 1; *Лесков А. М.* Указ. статья, с. 260.

¹⁸ *Кругликова И. Т.* Сельское хозяйство Боспора.— М., 1975, с. 66, рис. 28, 2; с. 72, рис. 31, 32; 4—7; *Корпусова В. М.* Про населення хори античної Феодосії.— Археологія, 1972, вип. 6, с. 43, рис. 2, 7.

¹⁹ *Яковенко Є. В.* Вказ. праця, с. 34—61; *Корпусова В. М.* Вказ. стаття, с. 41—46.

²⁰ *Лесков А. М.* Горный Крым в I тысячелетии до н. э. К., 1965, с. 50—89, рис. 27; 28; 30; 31; 33.

то керченські споруджені з необроблених плит різного розміру — бокові стінки — з двох-трьох, кромлехи в плані овальні. Для таврів гірського Криму характерним є скорчене положення небіжчиків, для керченського населення — витягнуте. Це позначилось і на розмірах могил.

Все це, очевидно, вказує на існування відмінного від таврів і скіфів населення, яке мешкало на узбережжі Азовського моря. За поховальним обрядом, складом інвентаря воно наближається до населення азіатського Боспору, що залишило кам'яні ящики VI—V ст. до н. е. на могильнику поблизу хутора «Рассвет»²¹. Відкриття могильника на території хори Горгіппії біля хутора Червона скеля з аналогічними кам'яними

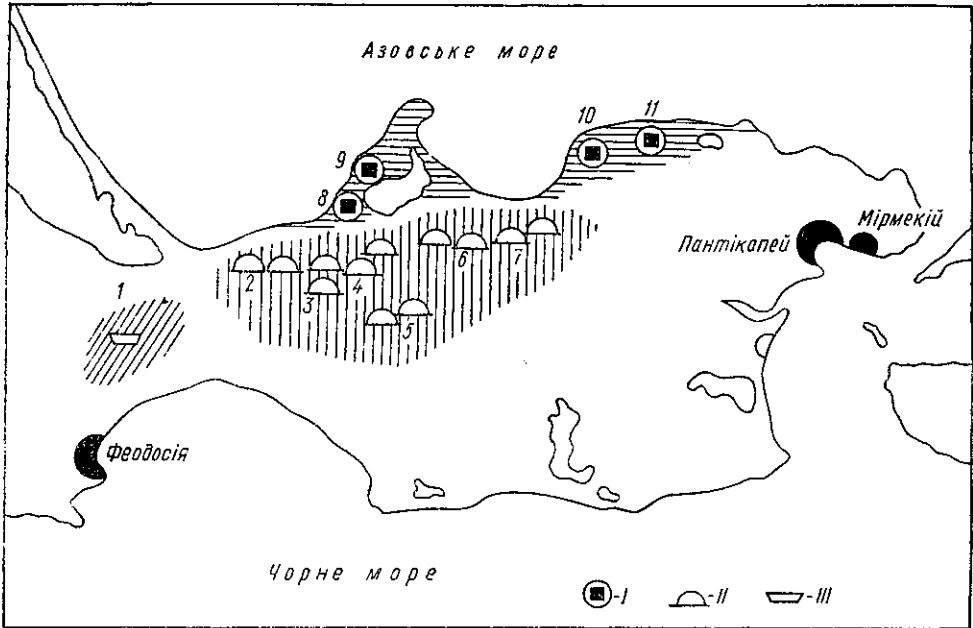

Рис. 5. Карта-схема місцезнаходження могильників ранньозалізного часу на Керченському півострові:

I — могильники з кам'яними ящиками; II — курганні могильники; III — ґрунтовий могильник. 1 — Фронтоне I; 2 — Бране Поле; 3 — Іллічеве; 4 — Леніне; 5 — Кірове; 6 — Астаніне; 7 — Зелений Яр; 8 — Семенівка; 9 — Рибле; 10 — уроч. Стоячий камінь; 11 — Куль-Теле.

ящиками, оточеними кромлехами, і з подібним інвентарем V — початку III ст. до н. е.²² дає підставу вважати, що таке ж населення жило і в Сіндіці. До цього висновку, незалежно від нас, прийшов і О. О. Масленников, який в 1975 р. розкопав ще сім могил некрополя Стоячий камінь поблизу с. Золоте²³.

Необхідно також підкреслити, що всі відомі нині матеріали ще не дають можливості впевнено відповісти на важливі питання, пов'язані з цими пам'ятками, зокрема про етнічну належність, долю цього населення після захоплення його території Боспорською державою тощо. Щоб вирішити їх, необхідне далі комплексне дослідження і могильників, і поселень.

²¹ Крушкол Ю. С. Археологические исследования древней Синдики экспедициями Московского областного педагогического института им. Н. К. Крупской. — Уч. зап. МОПИ, всеобщая история, вып. 4. М., 1963, с. 64; Крушкол Ю. С. К вопросу об этногенезе синдов. — Античное общество. М., 1967, с. 159, рис. 3.

²² Алексеева Е. М., Десятчиков Ю. М., Масленников А. А. и др. Исследование Горгиппии и ее хоры. — АО за 1974 г. М., 1975, с. 94—95.

²³ Масленников А. А. Раскопки боспорского некрополя около с. Золотое на Керченском полуострове. — АО за 1975 г. М., 1976, с. 358—359; Масленников А. А. Этническая принадлежность погребенных в каменных ящиках Восточного Крыма. — КСИА, 1976, 145, с. 19—22.

В. Н. КОРПУСОВА
Р. С. ОРЛОВ

Могильник VI—IV вв. до н. э. на Керченском полуострове

Резюме

Публикация посвящена материалам охранных раскопок грунтового могильника, расположенного в урочище Стоячий камень близ с. Золотое Ленинского района Крымской области. Погребальные сооружения, частично возвышающиеся над современной поверхностью, представлены каменными ящиками, сложенными из необработанных известняковых плит, окруженных кромлехами из таких же плит. В могилах обнаружены многократные захоронения — труположения, вытянутые, с западной ориентировкой. Погребальный инвентарь, представленный орудиями труда, предметами вооружения и личного убора, позволяет датировать исследованные могилы в пределах конца VI—IV вв. до н. э. Погребальный обряд этого и аналогичных ему могильников, локализованных на побережье Азовского моря, дает основание выделить эти памятники в особый тип. Население, оставившее их, близко по своей культуре к синдскому, проживавшему в азиатской части Боспора. Однако для окончательных выводов об этнической принадлежности его и о судьбе носителей указанных памятников после включения этой территории в состав Боспорского государства необходимы дальнейшие раскопки как могильников, так и поселений.

О. М. МЕЛЬНИКОВСЬКА

Поселення поблизу с. Свердловка на Чернігівщині

Деснянський загін Інституту археології АН СРСР у 1967—1968 рр. обстежував околиці с. Свердловка (стара назва — Псарьовка) Коропського району Чернігівської області. Під час обстеження було виявлено групу пам'яток юхнівської та роменської культур, до якої належать, зокрема, три городища (Свердловське I—III).

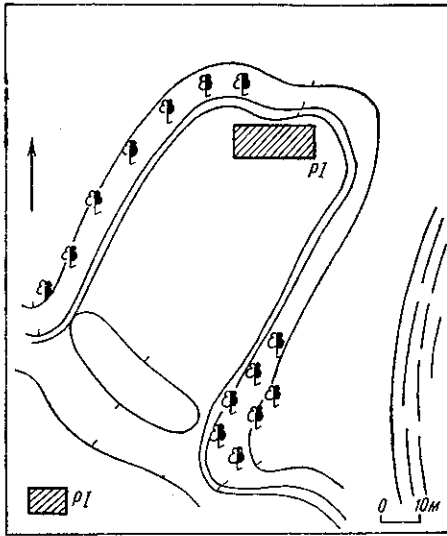

Рис. 1. Городище Свердловське I. Схематичний план.

Свердловське I розташоване між селами Мезин і Свердловка в урочищі городок або Носенків. На північ від нього в урочищі Хоромка на пониженій ділянці берега відкрито селище з дуже бідним культурним шаром, що містить матеріали середини — третьої чверті I тис. н. е. Тут було зібрано грубу ліпну кераміку із значною домішкою шамоту в тісті. Деякі з уламків прикрашені насічкою по вінцях.

Городище займає ріг корінного берега р. Десни. Його прямокутна площадка орієнтована по лінії північний схід — південний захід. З боку плато воно відрізане валом та рівчаком (рис. 1). Потужність культурного шару незначна і становить

0,2—0,25 м. На краї городища закладено розкоп загальною площею 160 кв. м, причому знайдено матеріали юхнівської та роменської культур. Під час зачистки материка на його поверхні зафіксовано багато плям від господарських ям та напівземлянкових жител роменського часу, кожне з яких розкрито розкопом навпіл по діагоналі. Виявлено та-